

**МОГУЋНОСТИ ТУРИСТИЧКЕ ВАЛОРИЗАЦИЈЕ ГЕОПОТЕНЦИЈАЛА ПОДРУЧЈА
ЗУБАЧКА УБЛА – ГРАД ТРЕБИЊЕ – ПРИСТУП ПРОСТОРНО-ФУНКЦИОНАЛНОЈ
ОРГАНИЗАЦИЈИ*****Дејан Пухало^{1*} и Мира Мандић^{2**}**¹Projekt ad, Бања Лука, Република Српска²Универзитет у Бањој Луци, Природно-математички факултет, Бања Лука, Република Српска

Сажетак: Предмет рада је геопросторна цјелина Зубачка Убла, дио административне територије Града Требиње. Убла располаже природним и антропогеним вриједностима значајним за развој туризма. Њихово стављање у функцију има велики потенцијал који може обогатити туристичку понуду Града Требиња и тиме доприносити укупном развоју. Посматрана геопросторна цјелина има повољан географски положај и изузетну хетерогеност у којој су идентификовани и анализирани потенцијални туристички мотиви, предложени облици туристичке валоризације издвојених географских потенцијала и микролокалитета. Предложена валоризација и просторно-функционална организација анализираних просторних цјелина у контексту је успостављања концепта одрживог руралног туризма и задржавања идентитета мјеста. Рад има апликативни карактер.

Кључне ријечи: Зубачка Убла, геопотенцијал, валоризација, рурални туризам, рурални развој, просторно-функционална организација.

Original scientific paper

**OPPORTUNITIES FOR TOURIST VALORIZATION OF THE ZUBAČKA UBLA AREA –
CITY OF TREBINJE – AN APPROACH TO SPATIAL-FUNCTIONAL ORGANIZATION*****Dejan Puhalo^{1*} and Mira Mandić^{2**}**¹Projekt ad, Banja Luka, Republic of Srpska²University of Banja Luka, Faculty of Natural Sciences and Mathematics, Banja Luka, Republic of Srpska

Abstract: The subject matter of the paper is the geospatial unit of Zubačka Ubla, a part of the administrative territory of the City of Trebinje. The Ubla disposes of natural and anthropogenic values pertinent for the development of tourism. These values bear a great potential which may enrich the touristic offer of the city and contribute to the development. The observed geospatial unit has a favourable geographical position and heterogeneity within which we identified and analyzed possible tourist motives and proposed types of touristic valorization of suggested geographical potentials and micro-sites. The proposed valorization and spatial-functional organization of the analyzed spatial unit serves the purpose of designing the concept of sustainable rural tourism and maintaining the identity of the location. Finally, the paper is highly applicative.

Key words: Zubačka Ubla, geopotential, valorization, rural tourism, rural development, spatial-functional organization.

* Рад представља измјењени и допуњени текст рада представљеног на међународној студентској научној конференцији СТЕС 2020 на којој је изабран за најбољи рад у конкуренцији радова из области природних наука.

* The paper is a modified and updated version of a paper presented at the 2020 STES International Student Conference where it was elected the best paper in the field of natural sciences.

** Аутор за кореспонденцију: Мира Мандић, Универзитет у Бањој Луци, Природно-математички факултет, Младена Стојановића 2, 78000 Бања Лука, Република Српска, Босна и Херцеговина, Е-mail: mira.mandic@pmf.unibl.org

** Corresponding author: Mira Mandić, University of Banja Luka, Faculty of Natural Sciences and Mathematics, Mladena Stojanovića 2, 78000 Banja Luka, Republic of Srpska, Bosnia and Herzegovina, E-mail: mira.mandic@pmf.unibl.org

УВОД

Геопросторна цјелина Зубачка Убла, смјештена у јужном периферном простору Града Требиња, представља рурално подручје изузетних физичко-географских и амбијенталних вриједности. Анализирана просторна цјелина има повољан географски положај и очуване геосистеме као факторе потенцијалне туристичке валоризације. Наведени локалитет, у туристичкој зони Херцеговине, није укључен у активну туристичку понуду Града Требиња те је у том смислу маргинално третиран у стратешким документима – у Стратегији развоја туризма Града Требиња из 2020. године. У раду је анализирана и планским приступом дефинисана могућа туристичка валоризација појединих геосистема. Уважени су сви аспекти одрживости који подразумевају заштиту, унапређење и презентовање природних и антропогених вриједности, изградњу инфраструктуре и ангажовање локалног становништва у циљу ревитализације и развоја простора. Комплексним вредновањем простора, подизањем степена инфраструктурне уређености и ефикасношћу просторно-функционалном организацијом Зубачка Убла могу постати комплексан туристички локалитет, позициониран у граничном простору природно-географских туристичких регија и туристичко-географских подручја (континентално-планинског и медитеранског). Близина високо вреднованог туристичког прекограничног простора Хрватске и Црне Горе има велику улогу у јачању туристичког развоја простора Херцеговине у којем се налази анализирана просторна цјелина.

Савремена туристичка кретања карактеришу повећана мобилност туриста с испољеним интересовањем за активан одмор (планинарење, фотографисање пејзажа, бициклизам, спелеологију, параглајдинг...) и упознавање локалних природних и културних специфичности (традицију, манифестације, гастрономију, локалне занате...). Наведена интересовања дио су туристичке понуде руралних подручја. Географичност (укупна хетерогеност) руралних подручја детерминише понуду руралног туризма (еко, етно, авантуристички, гастро, ловни...). Умрежавањем локалних заједница и унутар њих

INTRODUCTION

The Zubačka Ubla geospatial unit is located at the southern rim of the city of Trebinje and represents a rural area of different physical-geographical and ambient values. The geographical position is favorable and geosystems are preserved, which makes them a pertinent component for potential tourist valorization. The observed site within the tourist zone of Herzegovina is not included in the active tourist offer of the city of Trebinje and holds a marginal position within strategic documents – the 2020 Strategy of tourism development of the city of Trebinje. In the paper, the potential tourist valorization of specific geosystems was analyzed and defined by the spatial planning approach. All aspects of sustainability were taken into account in regard to protection, improvement and presentation of natural and anthropogenic values, infrastructure construction, and the local population engagement with an aim to revitalize and develop the area. Zubačka Ubla has the potential of becoming a complex tourist site located in the bordering area between natural-geographical tourist regions and tourist-geographical areas (continental-highland and Mediterranean region) through an elaborate valorization, improvement of infrastructure, and an efficient spatial-functional organization. The vicinity of highly valorized tourist areas in Croatia and Montenegro plays a pertinent part in improving tourist development of Herzegovina where our target site is located.

An increasing tourists' mobility and high interest in active vacation (hiking, landscape photo shooting, cycling, speleology, paragliding, etc.) and meeting local natural and cultural specificities (tradition, manifestations, gastronomy, local crafts, etc.) are typical modern tourist interests. These interests are a part of rural area tourism. Geography (total heterogeneity) of rural areas determines the rural tourism offer (eco-tourism, ethno-tourism, gastro-tourism, hunting, adventures, etc.). The networking of local communities and local service providers (local population, agricultur-

носилаца туристичке понуде и услуга (локално становништво, пољопривредни произвођачи, удружења и организације (еко, културна и спортска друштва, ловци, планинари...) омогућава пружање комплексне и квалитетне туристичке услуге, активне у току цијеле године, економску стабилност и константан прилив новчаних средстава. Дакле, идентификација туристичких потенцијала, њихова заштита, умрежавање у систем туристичке понуде ширег простора и коначно промоција, у циљу су укупне одрживости руралног простора и унапређења просторног развоја. У конкретном случају туристичка функција простора посматра се као носилац и инструмент развоја руралних подручја, а повећан интерес туриста за наведене облике одмора аргументује оправданост улагања у рурални туризам. „Развој руралног туризма најбољи је начин ревитализације руралног простора и очувања животне средине“ (Гњато et al., 2011, стр. 76).

У складу са савременим приступом развоју руралног простора кроз полифункционални концепт, како је дефинисан на Међународној конференцији о будућности развоја руралног простора RURAL21 у Потсдаму 2000. године и стратегијама руралног развоја Европске уније и других организација, многи аутори перципирају рурални развој и кроз туризам као један од основних покретача развоја и ревитализације руралних подручја (Byrd et al., 2009; Gao & Wu, 2017; Gašić et al., 2015; Pavlović & Kovačević-Berleković, 2018; и други). Харис рурални развој посматра као процес промјене руралног друштва инициран државним интервенцијама или без њих. Савремени развојни процеси и промјене у руралном простору све више су иницирани туристичком функцијом. Територијална агенда Европске уније као кровни документ Европске уније из области просторног планирања сагледава стање и перспективе простора с препорукама за заштиту животне средине, природног и културног наслеђа и јачање локалних капацитета. У ту сврху формиран су у Европској унији и програми подршке руралном развоју LEADER и приступни фондови земљама кандидатима за улазак у Европску унију PHARE, SEPARD и CARD. Рурални развој посматра се као скуп развојних политика усмјерених на прин-

al producers, associations, sports and cultural organizations, hunters, hikers) enables complex and high-quality tourist services active throughout the year, economic stability, and constant income. Hence, the identification of tourist potentials, their protection, networking of touristic offers within a larger area, and the promotion aim to support the rural area sustainability and improve spatial development. In our specific case, the tourist function of a space is observed as a bearer and instrument of rural area development. In addition, an increasing interest on the tourists' side provides an argument for justified investments in rural tourism. „The development of rural tourism a best way to revitalize rural areas and preserve the environment“ (Гњато et al., 2011, p. 76).

In line with the modern approach to rural area development via a poli-functional concept as defined at the Potsdam 2020 International Conference on the Future and Development of Rural Areas RURAL21 and European Union strategies of rural development, many authors perceive rural development through tourism as one of initiators of development and revitalization of rural areas (Byrd et al., 2009; Gao & Wu, 2017; Gašić et al., 2015; Pavlović & Kovačević-Berleković, 2018; etc.) Harriss observed that rural development is a process of change in a rural society initiated either by government interventions or without them. Within modern development processes, it is the tourism that initiates changes in rural areas. The European Union Territorial Agenda as an umbrella strategic document in the field of spatial planning analyzes the state and perspective of an area and adopts recommendations for the environment protection, preservation of natural and cultural heritage, and improvement of local capacities. For that purpose, the European Union formed different programs for rural development support (LEADER) and accession funds EU candidate countries (PHARE, SEPARD and CARD). Rural development is observed as a set of development policies focused on the principles of sustainability and based on local specificities

ципе одрживости и ослоњене на позиционирање локалних специфичности и активирање свих капацитета. Наведени концепт, уз пољопривреду и шумарство, уводи туризам као нову функцију руралног простора која не ствара конфликтне ситуације и подржава све аспекте принципа одрживог развоја (социоекономски, демографски, еколошки).

Простор Града Требиња нема велике потенцијале у области пољопривреде и шумарства, али посједује бројне невалоризоване природне и културне вриједности. Посматрани локалитет Зубачка Убла, студија случаја, окружен је простором високог степена заштите дефинисаног као „Парк природе Орјен“. У простору Града Требиња је и заштићени пејсаж Требињска шума. Република Српска има мали удио законом заштићених подручја у односу на сачуване природне и културне вриједности. Стављање под заштиту вриједних амбијенталних подручја, њихово умрежавање и валоризација, уз поштовање свих важећих конвенција заштите природних и културних добара, омогућава њихову очуваност, као и приступ развојним фондовима у сврху њиховог развоја (Гњато et al., 2010). С тога је нужно приступити изради просторно-планске документације и дефинисању намјене и уређења простора. У том контексту студија случаја Зубачка Убла има карактер зонинг плана, основе за дефинисање идејних рјешења уређења и успостављања концепта одрживог развоја наведеног простора.

Радам су идентификовани могући потенцијали, утврђена природна, инфраструктурна, социогеографска и функционална ограничења. Циљ рада је дефинисање праваца развоја којим се успоставља просторна равнотежа између степена искористивости и очуваности појединих геосистема, одрживости идентитета простора, укључености локалних акционих група и социоекономске одрживости. Радам дефинисано идејно рјешење туристичке валоризације и просторно-функционалне организације Убла може бити полазна основа за доношење утемељених одлука при дефинисању праваца развоја локалне заједнице. Укљученост локалног становништва у туристичку понуду и савремене развојне про-

and activation of all capacities. This concept, apart from agriculture, and forestry, introduces tourism as a new function of rural space which does not provoke conflicts and supports all aspects of sustainable development principles (socio-economic, demographic, ecological).

The City of Trebinje's area does not dispose of large agricultural and forest potentials but are plenty of natural and cultural values which need yet to be valorized. The Zubačka Ubla site is surrounded by a highly protected area defined as „Orjen Nature Park“. There is also the Trebinjska Šuma protected scenery area. The Republic of Srpska shares a small ratio of legally protected areas in comparison with the available preserved natural and cultural values. The protection of valuable ambient areas, the networking and valorization, and the respect of current natural and cultural asset protection conventions enable the perseverance and admission to different funds which are of an utmost relevance for the development (Гњато et al., 2010). Hence, it is crucial to design the planning documents and define the allocation and arrangement of the space. Therefore, the Zubačka Ubla case study actually represents a zoning plan which would serve as a basis for defining concept design and setting the sustainable development concept in our target area.

The paper identified the potentials of the area and its natural, infrastructure, socio-geographical and functional limitations. The aim of the paper was to define the course of development which might maintain the spatial balance among the level of usability, the level of preservation of specific geosystems, sustainability of identity of the area, involvement in local action groups, and socio-economic sustainability. The paper also defined the design concept for the tourist valorization and spatial-functional organization of the Ubla, which might be taken as a starting point for key decisions in regard to defining the local community development. To involve the local population in the tourist offer and modern development processes enables socio-economic sustainabil-

цесе омогућава социоекономску одрживост и активирање привредно и туристички пасивног простора Зубачких Убла и невалоризованог окружења константног економског и демографског стагнарања. Рад представља потенцијални модел формирања новог туристичког садржаја, као комплексне активне дестинације у туристичкој понуди Града Требиња, центра конгресног, културног и других облика туризма. Уочавање ограничења (правних, планских, инфраструктурних, организационих и др.) у циљу је системског приступа планирању и уређењу простора, отклањања препрека, унапређења просторно-функционалне организације и позиционирања у туристичкој понуди. У раду се наглашава плански приступ у усклађивању еколошких и социо-економских аспеката развоја, природних и створених просторних структура.

МАТЕРИЈАЛИ И МЕТОДЕ

У раду су кориштене стандардне методе географске науке и просторног планирања које се користе у сврху истраживања, планирања и уређења геопростора, с циљем добијања релевантних показатеља просторног развоја: теренски рад, опсервација, анализа, компарација, синтеза, генерализација и картографски метод. Метод теренског рада кориштен је у сврху непосредног упознавања са природним и створеним структурама унутар предметног подручја, утврђивања степена очуваности геосистема и одступања актуелног стања од намјене простора дефинисане просторно-планским документима. Метод компарације је омогућио да се дође до релевантних закључака о степену и карактеру насталих промјена које указују на одређене географске појаве и физичке и друштвене процесе унутар предметног подручја, што у поступку планирања може представљати проблем или предност у дефинисању праваца развоја. Актуелно стање просторно-функционалног развоја анализираних просторних целина утврђено је теренским радом. Компаративном анализом стања на терену и просторно-планске и друге документације: Зонинг план Убла 1980, Просторни план Града Требиња 1981, Стратегија развоја Града Требиња 2018–2027, Стратегија раз-

ity and activation of the commercially passive area of the Zubačka Ubla and its poorly valorized surrounding area which constantly marks economic and demographic stagnation. The paper represents a potential model for the formation of new tourist content: a complex and active destination within the Trebinje's tourist offer as a center of the congress, cultural and other types of tourism. The identification of limitations (legal, planning, infrastructure, organization, etc.) enables a systemic approach to planning and space arrangement, obstacle removal, improvement of spatial-functional organization, and tourist offer positioning. The paper emphasises the planning approach to the harmonization of ecological and socio-economic aspects of development, and natural and artificial spatial structures.

MATERIALS AND METHODS

For the purpose of the paper, the authors used standard geographical and spatial planning methods for the research, planning and arrangement of geospace with an aim to obtain relevant indicators of spatial development: field work, observation, analysis, comparison, synthesis, generalization, and the mapping method. The field work was used in order to directly assess the natural and artificial structures within the target area, estimate the level of geosystem preservation, and evaluate deviations from the space allocation as defined in the planning documents. The comparison method helped reach relevant conclusions about the degree and nature of changes which indicated specific geographical phenomena and physical and social processes in the target area, all of which may represent either a problem or an advantage in defining courses of development. The current state of spatial-functional development of the analyzed area was estimated by the means of field work. The comparison analysis of the current state in the field and spatial planning documentation (Ubla 1980 Zoning Plan, The 1981 Spatial Plan of the City of Trebinje, The 2018–2027 Strategy of Development of the City of Trebinje, The 2020 Strategy of Tourism Development in the City of

воја туризма Града Требиње 2020, Студија заштите Парка природе „Орјен“ 2020, констатована је планирана валоризација простора и смјернице планираног развоја, али и изостанак имплементације планске основе, с посљедицама на деградацију појединих геосистема. Статистичком анализом демографских показатеља према пописима становништва 1991. и 2013. године утврђена је депопулација. Предложена валоризација и просторно-функционална организација картографски су приказане. Картографску подлогу чини планска документациона основа и сателитски снимак Google maps на коју је пројектована потенцијална туристичка валоризација простора и планирана просторно-функционална организација. Природни услови простора и његова заштита анализирани су на основу научне литературе (Lubarda, 2019; Попов et al., 2019). Концепт одрживог развоја руралног туризма анализиран је на основу стратешких докумената Европске уније, Свјетске туристичке организације, Агенде 21, Стратешког плана руралног развоја Босне и Херцеговине 2018–2021 и научних радова који на критички начин сагледавају могућности и ограничења дефинисаног концепта (Гњато et al., 2010, 2011; Krajnović et al., 2017; Мандић, 2019; Станковић, 1993; Вукојевић & Поповић, 2014; Živković et al., 2016). Зоне намјене земљишта дефинисане су у складу са постојећом просторно-планском документацијом, геопотенцијалима и Законом о уређењу простора и грађењу „Службени гласник Републике Српске“, бр. 40/2013 и 2/2015 – Одлука УС, 106/2015 и 3/2016 – испр. 104/2018 – одлука УС и 84/2019.

РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА

Резултати истраживања добијени су на основу компаративне анализе стручне литературе, просторно-планске документације и теренског рада етапно провођеног од 2018. до краја 2020. године и чине базу релевантних показатеља просторног развоја посматраног подручја. Утврђен је просторни обухват, идентификовани и анализирани геопросторни елементи који чине потенцијалне туристичке атрактивности и дефинисана објективно могућа валоризација. Анализирани су при-

Trebinje, The 2020 Study of „Orjen“ Nature Park protection) gave us an insight into the planned valorization of the area and development policies, but we also observed the poor implementation of the planned guidelines which caused the degradation of specific geosystems. The statistical analysis of demographic indicators in line with the 1991 and 2013 population censuses indicated the apparent process of depopulation. The proposed valorization and the spatial-functional organization are presented in maps. The planning documents and the Google map satellite shots were used mapping as we projected the potential tourist valorization of the area and its planned spatial-functional organization. The natural conditions and the protection of the area were analyzed based on the relevant body of work (Lubarda, 2019; Попов et al., 2019). The rural tourism sustainable development concept was analyzed based on the strategic documents of European Union, World Tourism Organization, Agenda 21, the 2018–2021 Strategic plan for Bosnia and Herzegovina rural development, and scientific studies which critically address possibilities and limitations of the defined concept (Гњато et al., 2010, 2011; Krajnović et al., 2017; Мандић, 2019; Станковић, 1993; Вукојевић & Поповић, 2014; Živković et al., 2016). Zones of site allocation were defined in line with the current spatial planning documents, geo-potentials, and the Law on Spatial Planning and Construction issued in the „Official Gazette of the Republic of Srpska“, Nos. 40/2013 and 2/2015 – CC Decision, 106/2015 and 3/2016 – corr. 104/2018 – CC Decision and 84/2019.

RESULTS AND DISCUSSION

Results of the research were obtained from the comparison analysis of scientific papers, spatial planning documents and the field work conducted from 2018 to 2020, and are a base of relevant indicators of the target area spatial development. The spatial range was identified, geospatial elements which presented potential tourist attractions were recognized and analyzed, and the potential valorization was defined. We also analyzed natural-geographical

родно-географски потенцијали, насеобинске карактеристике, социјална организација и постојећа физичка инфраструктура те утврђене могућности и ограничења њиховог интегрисања у функцији туристичке валоризације простора. Теренским радом је извршена детаљнија анализа очуваности просторних вриједности и створених физичких структура (стамбених објеката, инфраструктуре...). Степен заштите (Републички завод за заштиту културно-историјског и природног наслеђа Републике Српске, 2020), стање и просторни размјештај објеката чине основу будућег зонирања простора са строгим границама коришћења у циљу ефикасне просторно-функционалне организације. Утврђене чињенице указују на висок степен очуваности и вриједности природно-географских структура и могућност дефинисања развоја различитих облика руралног туризма предметног подручја. Потенцијални модел туристичке валоризације и просторно-функционалне организације потенцира заштиту амбијенталних вриједности.

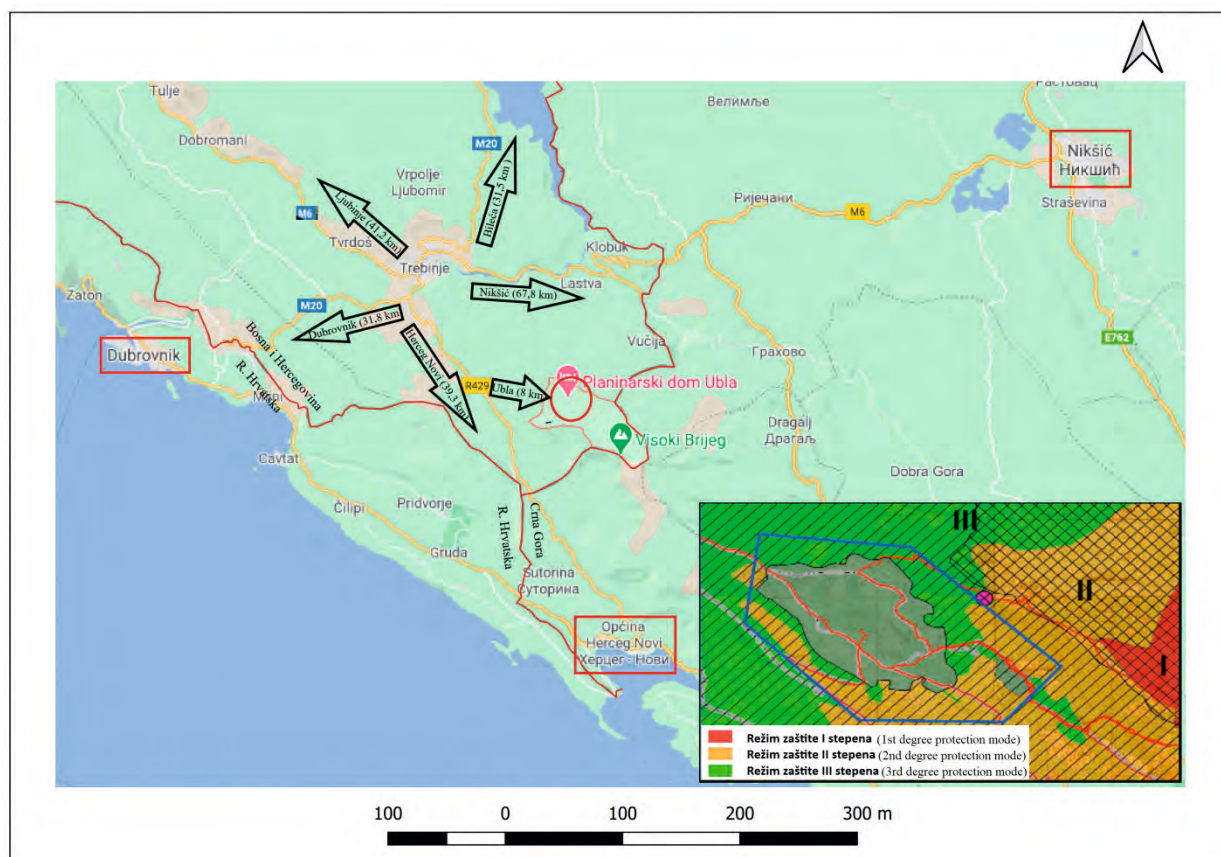
Карактеристике географског положаја

Карактеристике географског положаја представљају полазну основу могућности валоризације простора. Простор Града Требиња има повољан географски положај у пограничном појасу Хрватске и Црне Горе у туристичкој медитеранској зони и непосредној близини високовреднованих туристичких дестинација (Дубровник и Херцег Нови), те релативној близини националних паркова и заштићених зона у прекограничном простору Србије и Црне Горе, што омогућава укљученост у туристичка кретања (Сл. 1). Припадност субмедитеранској области се испољава у природно-географској структури простора, културном идентитету и аутентичности простора Града Требиња. Очуваност биодиверзитета планинског континенталног залеђа нуди бројне могућности туристичке валоризације. Локалитет Убла је у непосредној близини регионалних саобраћајница са којима је повезан локалним саобраћајницама. Посједује скромне смјештајне капацитете. У посматраном простору одвијају се пољопривредне активности мањег обима (повртларство, воћарство, сточарство). Наведени фактори позитивно утичу

potentials, settlement characteristics, social organization, and the existing physical infrastructure, and estimated potentials and limitations of integrating the aforementioned factors in order to obtain the tourist valorization. The field work helped us analyze the preservation of spatial values and created physical structures (housing, infrastructure, etc.). The level of protection (Републички завод за заштиту културно-историјског и природног наслеђа Републике Српске, 2020), and the spatial distribution of facilities are the background for future zoning of the area with restricted usage in order to achieve an efficient spatial-functional organization. The facts indicate a high level of preservation of natural-geographical structures which provides opportunities for developing different types of rural tourism. A potential model of tourist valorization and spatial-functional organization implies the protection of ambient values.

Geographical position characteristics

Geographical position characteristics represent a starting point for the area valorization. The City of Trebinje has a favorable geographical position in the bordering zone with the Croatia and the Montenegro, in the Mediterranean tourist zone, in the vicinity of highly valorized tourist destinations Dubrovnik and Herceg Novi, and relatively close to nature parks and protected zones in Serbia and Montenegro, which enables participation in tourist routes (Fig. 1). The affiliation to the sub-Mediterranean area is evident in the natural-geographical structure, cultural identity, and authenticity of the City of Trebinje. The preserved biodiversity of the continental hinterland offers many opportunities for tourist valorization. The Ubla is in the vicinity of regional highways to which it is connected via local roads. The accommodation capacities are poor. The agricultural activities are of a small range (gardening, fruit growing, cattle breeding). All those factors positively affect the rural tourist sustainable development (Вукојевић & Поповић, 2014).

Сл. 1. Географски положај посматране просторне цјелине Убла
Fig. 1. Geographical position of the target Ubla area

на могућност одрживог развоја руралног туризма (Вукојевић & Поповић, 2014).

Саобраћајна инфраструктура је кључна за доступност и умреженост потенцијалних туристичких локалитета и успостављање одрживог развоја туризма. Постојеће и планиране саобраћајнице јужног субмедитеранског простора Републике Српске (Босне и Херцеговине) са средишњим планинско-котлинским и сјеверним перипанонским простором, као и трансгранична сарадња у инфраструктурном повезивању, од виталног су значаја за развој туризма овог региона. Умрежавање туристичких локалитета и туристичких регија у прекограничним областима Републике Српске (Босне и Херцеговине) са Хрватском и Црном Гором, релативна близина са Србијом (Тара, Златибор, Мокра гора) увећава хетерогеност туристичке понуде и бројност учесника у туристичким кретањима. Успостављање институционалне, правне, економске и културне сарадње, јачање инфраструктурних капацитета и усклађивање развојних стратегија у

The traffic infrastructure is crucial for the availability and networking of potential tourist sites and the sustainable tourism development. The existing and planned roads in the south of the Republic of Srpska (Bosnia and Herzegovina), which belongs to the highland and northern peri-Pannonian region, and the cross-boundary cooperation on infrastructure construction are vital for the tourism development in the area. The networking of tourist sites and the bordering tourist regions of Croatia, Montenegro and Serbia (Tara, Zlatibor and Mokra gora mountains) improve the heterogeneity of the tourist offer and increase the number of tourists. Institutional, legal, economic and cultural cooperation, strong infrastructural capacities, and harmonization of development strategies in the cross-boundary zones are of a strategic relevance (Živković et al., 2016). The City of Trebinje offers different services (water sup-

наведеном трансграничном региону стратешког је значаја (Živković et al., 2016). Град Требиње пружа различите услуге (водоснабдијевање, енергија, услужни сектор) у прекограничном простору. Наведену сарадњу могуће је интензивирати у сектору туризма и понуде пољопривредних производа.

Туристичка понуда урбаног и ванурбаног простора Града Требиња објективно може бити богатија. Активирање руралног природно-географски хетерогеног простора (око 84 % укупне територије) и ангажовање локалног становништва имало би позитивне ефекте на социо-економски развој и заустављање процеса депопулације (Вукојевић & Поповић, 2014). Око 50 % сеоских насеља Града Требиња има 10 и мање становника (68 од укупно 141 насеља 2013. године). Рурални простор Требиња располаже природним амбијенталним вриједностима, катунима, некрополама, каменом херцеговачком архитектуром (село Увјеће) и другим аутентичностима које се могу туристички валоризовати. Развојем руралног туризма у значајној мјери може се утицати на интегрални и одрживи развој села (Мандић, 2019). Концепт одрживог развоја, заснован на полифункционалности руралног простора, препознат је у земљама Европске уније и дефинисан као стратешки циљ у бројним документима: Commission of the European Communities 2002, Territorial Agenda of the European Union 2011, Agenda 21, Europa 2020 и другим. Природне и културне вриједности руралног простора, како у свијету, тако и у Босни и Херцеговини, још увијек нису довољно препознате. Валоризација руралних подручја у циљу одрживости усмјерава се ка природном хабитату, локалним заједницама, култури и идентитету, треба економске, еколошке и социокултурне анализе и флексибилне стратегије (Krajnović et al., 2011). Предности развоја туристичке дестинације Убла, на којој се заснива његова ревитализација, је у смјештају локалитета у непосредној близини зоне масовног туризма што омогућава кориснике услуга, а истовремено представља оазу мира у којој је могуће развити бројне садржаје еко-туризма, спортско-рекреативног, здравственог и едукативног карактера.

Просторна цјелина Зубачка Убла смјештена су на брдско-планинској заравни на просјечној надморској висини око 1020 m на сјеверној стра-

plies, energy supplies, service sector) to the bordering regions. This type of cooperation may be intensified in the sectors of tourism and agricultural production.

The tourist offer of both urban and peri-urban space of the city of Trebinje could be much better. The activation of the rural natural-geographically heterogeneous space (around 84 % of the total territory) and the engagement of local population may positively affect the socio-economic development and stop the process of depopulation (Вукојевић & Поповић, 2014). Around 50 % of rural settlements in the City of Trebinje have the population of 10 people or fewer (68 of 141 settlements in 2013). Trebinje's rural areas are full of natural ambient values, katuns, necropolis, stone architecture (the village of Uvjeće) and other authentic properties which may be valorized. The development of rural tourism may significantly affect the integral and sustainable development of the countryside (Мандић, 2019). The sustainable development concept based on the poly-functionality of rural space has been recognized in European Union countries and defined as a strategic goal in different documents as follows: Commission of the European Communities 2002, Territorial Agenda of the European Union 2011, Agenda 21, Europe 2020, and others. Natural and cultural values of the rural areas have not yet been fully recognized in both Bosnia and Herzegovina and the world. Valorization of rural areas for the purpose of sustainability is focused on natural habitats, local communities, culture and identity and requires economic, ecological, and socio-cultural analyses and flexible strategies (Krajnović et al., 2011). Advantages of development of the Ubla, on which the revitalization is based, lie in the vicinity to the zone of mass tourism, which brings many users to the region as an oasis suitable for the growth of ecotourism, sports tourism, health tourism and education tourism.

The Zubačka Ubla spatial unit is located on a hilly terrain at 1020 m altitude on the north slope of the Orjen Mountain and partly

ни планине Орјен и дијелу Бијеле горе окружена насељима у депопулацији (Убла, Тула, Турменти, Бравеник, Куња Главица, Коњско, Ограде и Богојевића село) која чине Мјесну заједницу Зубци површине око 200 km² са укупно 140 становника. Добра саобраћајна повезаност Требиња и Дубровника (32 km) магистралним путем М20 и Требиња и Херцег Новог (40 km) регионалним путем Р429 (Сл. 1) омогућава фреквенцију туриста у трансграничном региону туристичког троугла (Дубровник – Херцег Нови – Требиње). Укупност географског положаја (физичко-географског, саобраћајно-географског, друштвено-географског) у простору туристичког трансграничног региона (Република Српска – Хрватска – Црна Гора) и специфичности посматраног простора и окружења, оправдавају улагања у туристичку инфраструктуру и промоцију Убла као новог туристичког локалитета на територији Града Требиња. Предност туристичко-географског положаја Требиња је у доступности приобалне Хрватске и Црне Горе, атрактивних локалитета окружења, као и потенцијалних недовољно вреднованих локалитета у континенталном залеђу. Међу њима се истиче Зубачки кабо (1894 m н. в.) највиши врх Орјена, односно приморског појаса Динарског система те очувани предјели. Зубачка Убла удаљена су од Требиња око 25 km, а од регионалног пута Р429 8 km локалним путем те су доступна и за туристе из Црне Горе.

Физичко-географска структура посматраног простора пружа могућност унутрашњег зонирања терена за потребе успостављања нових физичких структура потребних за смјештај туриста (објекти, камп, простор за рекреацију, истраживачки центар). Окружење очуваних екосистема пружа могућност различитих активности и формирања цјегодишње активне туристичке дестинације, како на локалном тако и на регионалном нивоу. Смјештај на тремеђи Босне и Херцеговине, Црне Горе и Хрватске иде у прилог повезивању туристичких локалитета различитих физичко-географских и културно-историјских вриједности и јачању укупног туристичког потенцијала чији би развој допринио позиционирању овог трансграничног туристичког региона. Туристичка функција је значајан фактор у дефинисању кључних развојних политика наведених држава.

on the slopes of Bijela Gora surrounded by depopulated settlements (Ubla, Tula, Turmenti, Bravenik, Kunja Glavica, Konjsko, Ograde and Bogojevića Selo) which are parts of Zubci local community covering around 200 km² with the population of 140 people. The M20 highway from Trebinje to Dubrovnik (32 km) and the R429 regional roadway from Trebinje to Herceg Novi (40 km) (Fig. 1) enables the transfer of tourists within the bordering tourist triangle (Dubrovnik – Herceg Novi – Trebinje). The position (physical-geographical, transport-geographical, socio-geographical) within the cross-boundary area (the Republic of Srpska – Croatia – Montenegro) and other specificities justify all investments in the tourist infrastructure and the promotion of the Ubla as a new tourist site on the City of Trebinje's territory. The advantage of the tourist-geographical position of Trebinje lies in the fact that the Adriatic coast in Croatia and Montenegro is close as well as other sites and insufficiently valorized locations in the hinterland. One of these is the Zubački kabo (1894 m altitude), the highest peak of the Orjen and the coastal range of the Dinarides. The Zubačka Ubla is around 25 km far from Trebinje and 8 km far from the R429 regional road which makes it available for tourists from Montenegro.

The physical-geographical structure of the observed area provides an opportunity for the terrain zoning for the purpose of new physical structures necessary for the accommodation of tourists (facilities, camps, recreation facilities, research center). The surrounding preserved ecosystems make it possible to plan different activities for tourists during all seasons, both locally and regionally. Its location at the borderline with Croatia and Montenegro helps it to connect different physical-geographical and cultural-historical values and strengthen the tourist potentials, which might provide the entire region with a pertinent tourist role. The tourist function is a relevant factor in defining key development policies of all three aforementioned states.

У граничном простору планинских масива Орјена и Бијеле горе испољена је геоморфологија крашког рељефа, углавном јаме и пећине које су недовољно истражене. На основу биоеографских вриједности ендемских врста простор је заштићен и чини Парк природе „Орјен“. Одлука о проглашењу заштићеног подручја налаже поштовање принципа планског дјеловања у циљу очуваности постојећег биодиверзитета и усмјеравања туристичких активности ка одржању животне средине (Републички завод за заштиту културно-историјског и природног наслеђа Републике Српске, 2020).

Природно-географска основа туристичке валоризације

Компаративном анализом постојеће просторно-планске документације и резултата теренског рада уочена је маргинализација појединих геопотенцијала. Може се закључити да је углавном остао систематичан приступ планском развоју, а укупна валоризација простора фрагментална (аграрна у стагнирању, викенд и излетничка функција у зачетку). Анализирани простор граничи са развијеним подземним карстним рељефом, чију основу је могуће валоризовати. Највећим дијелом су то јаме и пећине, углавном мањих димензија. У Парку природе „Орјен“ идентификовано је 13 пећина са просјечном дужином канала 50 m. Теренским радом нису идентификоване јаме и пећине у оквиру предметног подручја. Динамичност рељефа се изражава кроз нагиб и експозиције терена чија основа у великој мјери утиче на планска рјешења. Геолошка грађа углавном од кредних кречњака и флишних појасева, стијена веће и мање везаности седимената, има довољну носивост терена повољну за планирање нове инфраструктуре и смјештај објеката.

Клима је значајан фактор валоризације туристичке дестинације и дужине туристичке сезоне. Близина планинских масива и велике разлике у надморској висини утичу на климатске елементе анализираног простора. Планина Орјен представља својеврстан феномен, безводан због геолошке грађе терена, иако годишње прима у просјеку изузетно велику количину падавина (Попов et al.,

The geomorphology of the bordering areas of the Orjen and Bijela Gora mountains is rich in karst relief, mostly caves and pits insufficiently explored. Based on the bio-geographical values of endemic species, the entire area is protected as the „Orjen“ nature park. In line with the Decision on protected area, planned actions must be obeyed in order to preserve the existing biodiversity and focus on environmental tourist activities (Републички завод за заштиту културно-историјског и природног наслеђа Републике Српске, 2020).

The natural-geographical basis for the tourist valorization

The comparative analysis of the existing spatial planning documents and results of our fieldwork we noticed that some geo-potentials were marginalized. We may infer that there has been a lack of a systematic approach to development, and that the valorization of the region maintains fragmentary (the agrarian valorization is stagnant and the weekend excursions are only starting to appear). The analyzed space is on the borderline with the elaborate karst relief, the basis of which might be valorized (mostly pits and caves). In the „Orjen“ nature park, there are 13 caves with the approximate canal length of 50 m. Our field work did not identify any pits or caves at or target site. The dynamic relief is reflected in the terrain exposition and slope, which largely affects the planning solutions. The geology of the terrain, creta limestone, fliss belts, and rocks of different sediments provide the terrain with sufficient capacities to hold the new infrastructure and construct new facilities.

Climate is a relevant factor for the tourist valorization and affects the duration of the tourist season. The vicinity of mountain ranges and large differences in altitude have an impact on the climate elements of our target area. The Orjen Mountain is very specific and waterless due to the geological composition of the terrain despite the fact that there are large annual precipitations (Попов et al., 2019). Large dif-

2019). Велике разлике у надморској висини условиле су различите климатске специфичности и могућности активности у току цијеле године. Сњежни покривач се задржава годишње око 40 дана, а његова просјечна висина износи око 70 cm. Снијег је сув и растресит што уз повољне нагибе терена омогућује зимске активности: скијање, клизање, организоване зимске шетње, полигон за ски-лифт са различитим садржајима, итд. У топлијем дијелу године могуће је пјешачење, планинарење, истраживање простора, бициклизам, брање плодова и биља, едукације, радионице и друге активности.

Посматрано подручје већим дијелом чине високе шуме црног бора и мањим дијелом изданичке шуме храста медунца и цера са црним јасеном. Већина шумског фонда је у државном власништву. Посљедњих тридесетак година није вршена сјеча, изузев шума у индивидуалном власништву. Очуваност шумских екосистема и усмјеравање ка туристичко-рекреативној валоризацији у функцији је употпуњавања туристичке понуде. Шуме унутар предметног подручја имају повољан просторни размјештај и естетску вриједност. У комплексном систему туристичке валоризације, шуме се могу користити у покретању ловног и излетничког туризма, сакупљања шумских плодова, терена за *Paintball* и адреналинског парка, те осталих спортско-рекреативних садржаја. Туристичка валоризација шумског екосистема подразумијева првенствено његову очуваност, стратешки приступ управљању и поштовање принципа заштитне зоне у којој се налази. На постојећој топографији терена шумски покривач има велики значај у смањивању ризика од ерозије.

Анализа физичких структура

Теренским радом су идентификоване и анализиране створене физичке структуре које утичу на туристичку валоризацију простора Убла. Значајан фактор валоризације простора је саобраћајна инфраструктура. Теренским истраживањем 2018. године утврђено је одвијање саобраћаја некатегорисаним, ерозијом оштећеним макадамским путем. Теренским радом у септембру 2020. године утврђено је асфалтирање пута и констатован недовољан број проширења. Саобраћајна оптерећеност је слаба због

ferences in altitude caused climate specificities and enabled activities during the entire year. The snow cover is present for around 40 days and its average height is 70 cm. The snow is dry which, together with the terrain slope, enables winter activities such as skiing, skating, long walks, ski-lift, etc. During warm seasons, it is possible to organize hiking, cycling, picking fruits, field research, education workshops and other activities.

Our target area is rich in black pine trees, oak trees, cerris, and black ash trees. Most forests are owned by the government. Over the last thirty years, there has been no cutting, except in private forests. The preservation of forest ecosystems and tourist valorization should enrich the tourist offer. The forests in our observed area are well distributed and highly aesthetic. In the complex system of tourist valorization, forests may be used to focus on hunting and excursion tourism, picking forest fruit, design paintball terrain and an adrenaline park, and other similar facilities. The tourist valorization of forest ecosystems entails the preservation, a strategic approach to management, and compliance with the principles of the protected zone. The current topography of the terrain indicates that the forests are crucial in decreasing the erosion risks.

The analysis of physical structures

The field work helped us identify and analyze the physical structures which affect the tourist valorization of the Ubla area. The road infrastructure plays a prominent role in space valorization. The 2018 field work registered traffic along the uncategorized and erosion-affected macadam roads. In 2020, we noted that the road was paved but there were still not enough extended stops. The traffic was poor due to the lack of valorization and commercial activities. The field analysis of the housing facilities (90 facilities) indicates the predominant new weekend houses. The architecture is unharmonized and affects the

недостатка валоризације простора и привредних активности. Теренском анализом изграђености простора стамбеним објектима (90 објеката) уочена је доминантност викенд кућа новије изградње. Уочљива је архитектонска неусаглашеност што нарушава амбијенталност. Спратност објеката је различите форме: приземље, приземље + спрат, приземље + поткровље, углавном доброг физичког стања и бонитета. Препреку ефикаснијој просторној организацији може представљати нерационално коришћење земљишта, због недостатка планског усмјеравања изградње. Сакрални објекат, црква Св. деспота Стефана са спомеником војводи Луки Вукаловићу, заузима централни дио предметног подручја. Окружује их дјелимично уређен излетнички простор, који је потребно употпунити новим садржајима. На сјеверу анализираниг простора у подножју Горње Горча Поље смјештена је кућа „птичара“, симболичног габарита, у сврху истраживања животињског свијета. Ратни и послјератни период оставио је велике посљедице на физичку инфраструктуру. Ски-лифт дужине 350 m саграђен 1980-их година на граници шумског појаса Алуга, девастиран је у рату, али са још видљивом постојећом конструкцијом (Сл. 2). Планинарски дом је обновљен након 25 година и у власништву Планинарског друштва „Вучији зуб“ пружа угоститељске услуге и располаже смјештајним капацитетима. Унутар анализираниг просторне цјелине идентификована су три центра окупљања и још неколико потенцијалних. Излетнички простор у центру предметног подручја је дјелимично уређен. Простор под ливадама у лјетном и зимском периоду погодан је за спортско-рекреативне активности.

Идејно рјешење – приједлог уређења анализираниг геопросторне цјелине

Издиференцирана геопросторна цјелина припада заштићеном подручју Парк природе „Орјен“ у зони III степена заштите, те представља потенцијалну развојну могућност, али налаже и поштовање принципа планског дјеловања, коришћења, уређења и унапређења заштићеног природног добра (Републички завод за заштиту културно-историјског и природног наслеђа Републике Српске, 2020). Укупна површина простора III степена заштите износи 9111.25 ha (54

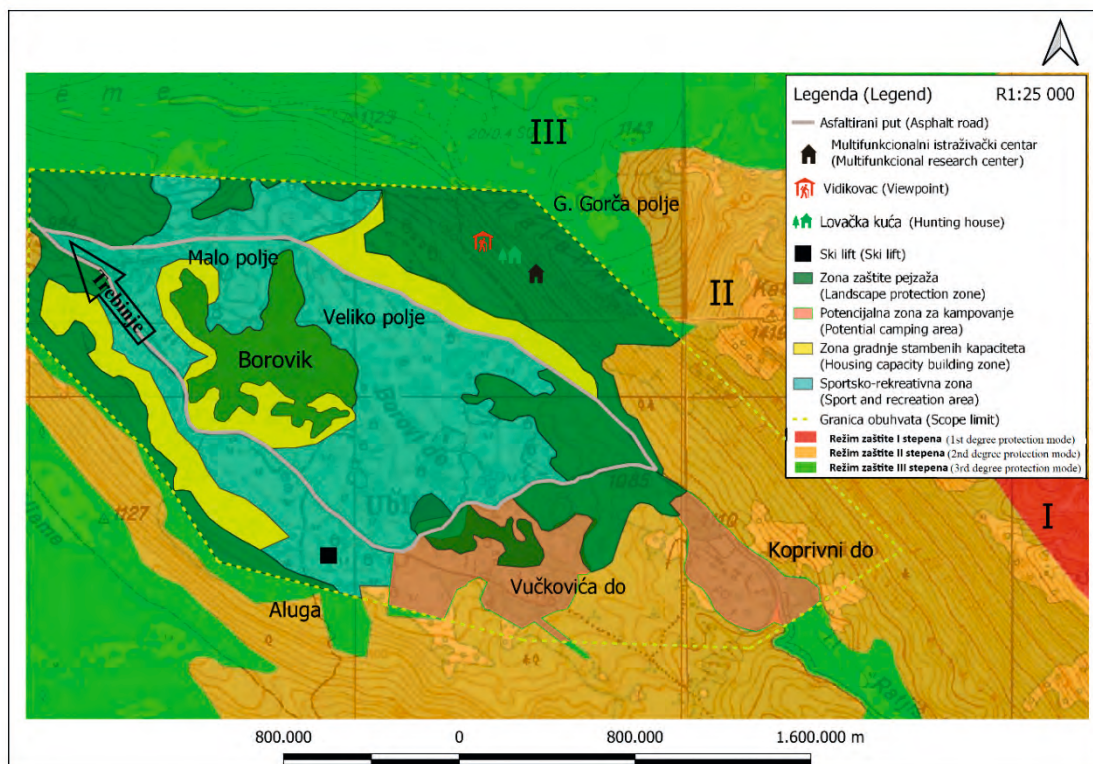
ambience. There are different floors in all houses: ground floor, ground floor + first floor, ground floor + attic, but all are new and of a good solvency. An obstacle to a more efficient spatial organization is the irrational soil usage due to insufficiently planned construction. The church of Saint Despot Stefan and a monument to the Duke Luka Vukalović represent the central part of the area. Around these there is an excursion area which could be filled with new facilities. In the north, on the foot of Gornje Gorča Polje, there is a „bird“ house of small dimensions placed there for the purpose of fauna studying. During and after the war, the infrastructure suffered a great deal of devastation. The 350 m long ski lift constructed in the 1980s on the rim of Aluga forest was devastated but the construction is still visible (Fig. 2). The mountain lodge was reconstructed after 25 years and is now owned by „Vučiji zub“ mountain association. It provides board and lodging services. We also identified three community centers and several others which might be valued. The excursion area is partly managed and the terrain covered in meadows could be used for sports activities in summer and winter.

The design concept – the proposal for the arrangement of the analyzed geospatial unit

The differentiated spatial unit belongs to the „Orjen“ nature park protected zone in the zone III, and is a potential development opportunity as long as the principles of planned usage, arrangement and improvement of protected zone are followed (Републички завод за заштиту културно-историјског и природног наслеђа Републике Српске, 2020). The total areas under the degree III of protection cover 9111.25 ha (54 % of total area), and border with the degree II, which covers 7349.00 ha (44 %) and the degree I, which covers 255.58 ha (2 %) (Републички завод за заштиту културно-историјског и природног наслеђа Републике Српске, 2020). Within our target area, there are

% од укупне површине); граничи се са режимом заштите II степена површине 7349.00 ha (44 %) и режимом заштите I степена површине 255.58 ha (2 %) (Републички завод за заштиту културно-историјског и природног наслеђа Републике Српске, 2020). Унутар анализираних просторних обухвата видно је непланско дјеловање, деградација природне основе и нарушавање амбијенталних вриједности. Непланска изградња викендица је узроковала пренамјену шумског и пољопривредног земљишта у грађевинско. Циљ у раду предложеног идејног рјешења је унутрашње зонирање простора са јасно наглашеним границама намјене ради заштите изворности природне основе, рационалног коришћења простора и амбијенталне усклађености. Изградњи нових физичких структура нужно претходи рјешавање имовинско-правних односа и израда просторно-планске документације у духу стратешког приступа комплексној валоризацији простора уз очување пејзажних вриједности. Предложене просторно-планске интервенције унутар III зоне заштите су усклађене са степеном заштите. Под интервенцијом се подразумијева комплексна валоризација, дефинисање додатних норматива за изградњу објеката и инфраструктуре, уређење и одржавање културно-историјског наслеђа, итд. Идејним рјешењем просторно-функционална организација, односно намјена земљишта дефинисана је сљедећим зонама: зона градње стамбених и смјештајних капацитета, спортско-рекреативна зона, зона заштите пејзажа, потенцијална зона за камповање, те приједлог потенцијалних локација за изградњу видиковца, мултифункционалног истраживачког центра и ловачке куће (Сл. 2). Планским приступом изградњи простора, у складу са законом, утврђује се: грађевинско, пољопривредно и шумско земљиште, те инфраструктурни системи.

evident unplanned actions, nature degradation, and impairment of ambient. The unplanned weekend house construction caused the reallocation of forests and agricultural soil into construction sites. The aim of our proposed design concept is to clearly identify the allocation limit in order to preserve the authentic natural background, rational soil usage, and ambient harmony. In order to construct new physical structures, it is crucial to solve property issues and design spatial planning documents which would support a strategic approach to the complex valorization and maintain the scenery. The proposed spatial planning interventions within the degree III protected zone are harmonized with the level of protection. The interventions refer to the valorization, defining of additional norms for the facility and infrastructure construction, management and maintenance of cultural and historical heritage, etc. The design concept defined the spatial-functional organization and the site allocation through the following zones: the zone of construction of housing and lodging facilities, sports and recreation zone, scenery protection zone, the potential camping zone, and potential locations for a belvedere, a multifunctional research center and hunter lodge (Fig. 2). The planning approach to space construction, in line with the law, should define the construction sites, agricultural land, forests, and infrastructural systems.

Сл. 2. Приједлог просторно-функционалне организације Убла у функцији туристичке валоризације

Fig. 2. Proposal of the spatial-functional organization of the Ubla for the purpose of tourist valorization

Зона градње – Потенцијалне локације за изградњу објеката планиране су на контакту са шумским појасем Алуга, Боровик, Велико поље и Мало поље, те на улазу у обухват Убла. Наведени шумски појас потребно је заштитити забраном изградње. Конфигурација терена контактеног појаса, уз прилагођавање урбанистичко-техничким условима, повољна је за изградњу, а смјештај објеката омогућава рационализацију управљања земљиштем и „хуманизацију становања“. Без нарушавања амбијенталности, уз постојеће, могуће је изградити око 86 нових стамбених објеката са помоћним објектима, пратећом инфраструктуром, паркинг мјестима и сабирним саобраћајницама са секундарном мрежом путева. Непосредно сусједство стамбене и заштићене зоне обједињава природни амбијент и човјека уз претпоставку високог степена одговорности за стање животне средине.

Идејним рјешењем издиференциране су потенцијалне спортско-рекреативне зоне чија

The zone of construction – Potential construction sites are planned at the rims with forests of Aluga, Borovik, Veliko polje and Malo polje and at the Ubla entrance. These forests should be protected from further construction. The terrain configuration at the contact point should be adjusted to urban technical conditions and would then be suitable for construction. In addition, new facilities should help rationalize land management and provide „more human housing“. It is possible to construct around 86 new housing facilities with additional facilities, accompanying infrastructure, parking spots and roads with a secondary road network without the impairment of ambience. The vicinity of the housing and protected zones incorporates the man and natural ambience but the environmental awareness should be raised.

The concept design differentiates potential sports and recreational zones the configuration and capacities of which are harmonized with

конфигурација и капацитети су у складу са степеном еколошке одрживости. Потенцијалне површине за спортске активности препоручује се оставити у природном стању са минималним корекцијама у складу са намјеном које искључују асфалтирање површина. Централни дио анализираних цјелина располаже дјелимично уређеним излетничким простором који је потребно инфраструктурно надоградити. Изградња објеката у овој зони није планирана.

Теренским радом на основу природних вриједности су идентификоване потенцијалне зоне заштите. Обухватају локалитете Мало поље, Велико поље, Боровик, шумски појас Алуга које је могуће укључити у туристичку валоризацију не нарушавајући њихову природну физиономију. Могућа је спортско-рекреативна функција ових зона уз минималне интервенције усаглашене са амбијенталним вриједностима и заштитом екосистема.

Потенцијална зона за камповање може се реализовати на локалитетима Копривни до и Вучковића до. Ове локације представљају „тампон“ зону између зона III и II степена заштите Парка природе „Орјен“, у којој су људске активности додатно ограничене у циљу заштите екосистема.

Приједлог потенцијалних локација друге намјене – Теренским радом идентификоване су потенцијалне локације за изградњу видиковца, мултифункционалног истраживачког центра и ловачке куће. Локација за изградњу видиковца предлаже се у подножју Горње Горча поље са које се пружа панорамски поглед на анализирану цјелину (зона III степена заштите) и околне планинске масиве са којима граничи. Конфигурација и доступност локације задовољава основне урбанистичко-техничке услове за градњу. У непосредној близини је и локација погодна за изградњу ловачке куће. Саобраћај до потенцијалних локација се одвија шумским путем који треба реконструисати. Због амбијенталних вриједности Горње Горче поље има довољно потенцијала за оправданост изградње мултифункционалног истраживачког центра у циљу проучавања и промоције биодиверзитета, ендемичних врста, геоморфолошких и пејзажних вриједности, здравог начина живота, традиције и културе. Рад истраживачког центра могао би бити организован као

the required level of ecological sustainability. Potential sport sites should be preserved in their original state as much as possible with minimum corrections in line with their purpose excluding pavements. The central part disposes of a partly arranged excursion site which should be upgraded. There are no plans for facility construction in this zone. The field work considered natural values and helped identify potential protected zones. These zones encompass the following sites: Malo polje, Veliko polje, Borovik, and Aluga forest belt, all of which could be included in the tourist valorization without compromising the natural physiognomy. The sports and recreational activities are possible with minimum interventions harmonized with the ambience values and ecosystem protection.

Potential camping zones could be located at Koprivni do and Vučkovića do sites. These sites are a buffer zone between degree III and II levels of protection at the „Orjen“ nature park, where human activities are limited due to ecosystem protection.

The proposal of potential sites for other purposes – the field work identified potential sites for the construction of belvedere, multifunctional research center or hunting lodge. A belvedere proposed site is at the foot of Gornje Gorča polje from where there is a panoramic view of the analyzed area (degree III protection) and the surrounding mountain ranges. The configuration and availability of the site meets the basic urban technical standards for the construction. In the vicinity, there is a location suitable for the construction of a hunting lodge. The roads to these potential sites go through the forest and should be reconstructed. Due to ambience values of the Gornje Gorča polje, there is an opportunity to construct a multifunctional research center for the observation and promotion of biodiversity, endemic species, geomorphological and scenery values, healthy lifestyle, tradition and culture. The research center could be organized as a visitor center for different nature workshops for pupils and students, researchers and interested tourists (Fig. 2).

визиторски центар, школа у природи, радионице за ученике разних узраста, студенте, истраживаче и заинтересоване туристе (Сл. 2).

Очуваност и степен заштите иницирају могућност формирања еко села. Ближе окружење нуди додатне садржаје (планинарење, видиковци, истраживање пећина...). Привредне и амбијенталне карактеристике сеоских насеља у окружењу нуде могућност снабдијевања здравом храном, производима кућне радиности и формирања етно села (Вукојевић & Поповић, 2014), чије би укључивање у туристичку понуду додатно утицало на формирање аутентичне туристичке дестинације. Планирање активног учешћа становништва и локалних акционих група (планинари, спелеолошка, ловачка, задругарска и друга удружења) у контексту је одрживог развоја руралног простора. Ограничавајући фактор представља слаб демографски потенцијал (мали број становника, 140 становника велике просјечне старости). Рурални простор Града Требиња у цјелини слабо је насељен. Предложена валоризација простора и активности подразумевају активирање становништва и акционих група и других насеља територије Града Требиња. Међусобним повезивањем и размјеном услуга, чији се економски ефекти преносе на све учеснике, развој Зубачких Убла посматран је у контексту укупне ревитализације руралног простора Града Требиња. Постојање квалификоване радне снаге у урбаном средишту, као и институције за школовање кадрова за рад у туризму (Висока школа за туризам и угоститељство у Требињу) представља значајан фактор у едукацији становништва, професионализацији и модернизацији туристичких услуга (израда сајтова, промоције, инфо пунктови, водичи и преводиоци, електронске резервације и плаћања...).

На основу урађених анализа може се закључити да геопросторна цјелина Убла располаже потенцијалима на основу којих је могуће покренути туристичку понуду. Дефинисање Убла, као потенцијалне туристичке дестинације, комплексном валоризацијом потенцијала локалитета (геоморфолошки, биогеографски, пејзажни, културно-историјски, етнолошки и други), подизање степена уређености (постојећа физичка инфраструктура, стамбени фонд, висок степен правне заштите еко-

The preservation and protection level suggest the construction of an eco village. The surrounding area could be used for additional activities (hiking, belvedere, cave exploration, etc.). Commercial and natural values of the rural settlements may provide supplies of healthy food, home-made products, and construction of an eco village (Вукојевић & Поповић, 2014), all of which would add to the authenticity of the site if included in the tourist offer. An active participation of the local population and local action groups (hikers, hunters, cavers, and other associations) supports the sustainable rural development. The poor demographic potential of the Zubačka Ubla geo-spatial unit represents a limiting factor (small population, 140 people of elderly age). The rural area of the City of Trebinje is poorly populated. The suggested valorization of the space and activities entails the activation of the population and action groups from other settlements on the territory of Trebinje. The networking and service exchange should have an economic effect on all participants. The development of the Zubačka Ubla was observed in the context of revitalization of the entire rural space of the City of Trebinje. The qualified labor force in the urban center and the educational institutions for tourist workers (The Higher School of Hotel Management and Tourism) are crucial for the population education with an aim to provide professional and modern tourist services (site design, promotion, info point, tourist guides, interpreters, e-booking, e-payment, etc.).

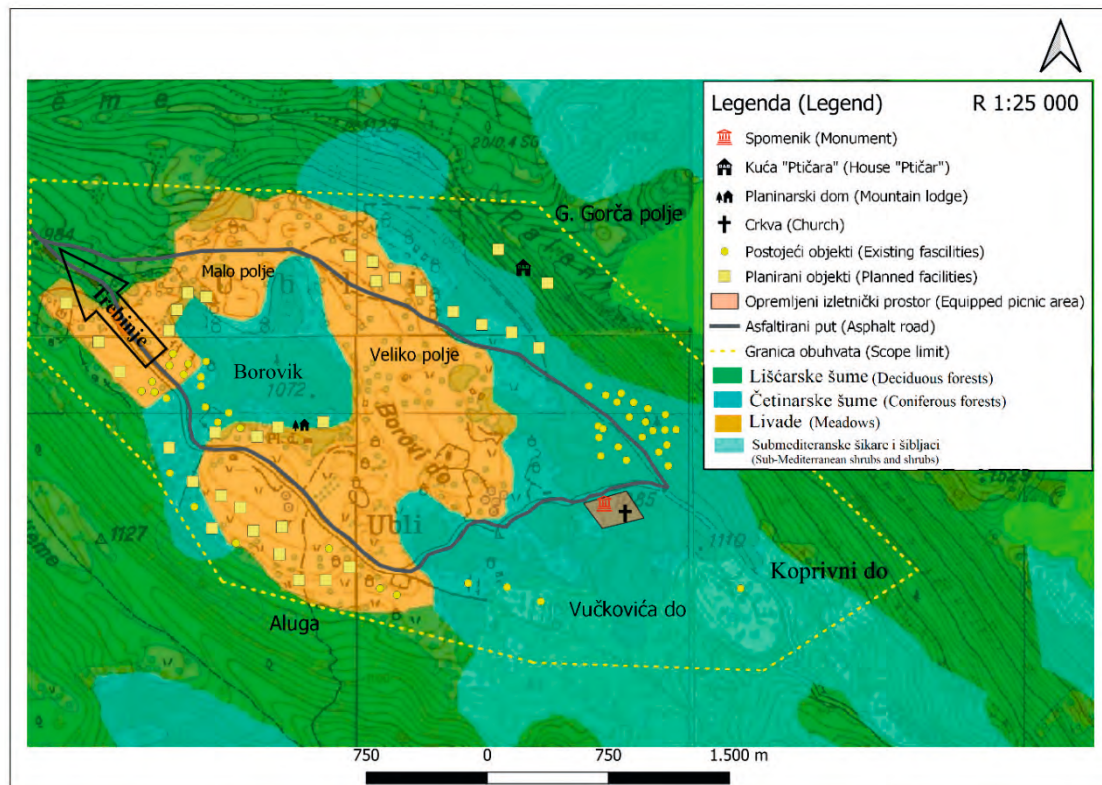
Based on our analyses, we may assume that the Ubla geo-spatial unit disposes of potential based on which it is possible to initiate a tourist offer. The definition of the Ubla as a potential tourist destination, the complex valorization of site potentials (geomorphological, bio-geographical, landscape, cultural-historical, ethnological, etc.), the improvement of arrangement (the existing physical infrastructure, housing capacities, high level of legal protection of ecosystems, defined spatial planning documents, actions of different interest groups) help implement design concepts and different types of

система, дефинисана основна просторно-планска документација, дјеловање више интересних група) омогућује бржу имплементацију идејних рјешења и спровођење у праксу развоја различитих облика туризма (викенд туризам, излетнички, планинарење, ловни, еко, етно, фото сафари и други) чиме се употпуњује туристичка понуда Града Требиња. Саобраћајно-географски положај омогућује посредничку улогу у кретању туриста с могућностима преусмјеравања и дужег задржавања уколико су туристички локалитети повезани у осмишљену туристичку понуду. Анализом просторно-планске документације и резултата теренског рада може се закључити да Убла представљају потенцијални туристички локалитет, заснован на природно-географским специфичностима простора, који у условима умреженог дјеловања интересних група и локалног становништва, може функционисати као цјелогодишња туристичка дестинација и одрживи концепт социо-економског развоја руралног простора. Истовремено подстиче се развој других сектора привреде: пољопривреде, угоститељства, саобраћаја, што у коначном може утицати на јачање привредног развоја Града Требиња. Планским приступом имплементацији предложеног идејног рјешења, заснованог на дефинисаном степену заштите и намјене простора (Сл. 2 и Сл. 3), може се формирати плански уређена и функционално организована просторна цјелина комплексне туристичке понуде.

Анализирана геопросторна цјелина нема велики просторни обухват ни функционални и демографски капацитет. Изграђеност физичком инфраструктуром (путеви, водоснабдијевање, одвоз смећа, покривеност телекомуникацијама) на задовољавајућем је нивоу. Локалитет посједује невалоризоване потенцијале и могућности којима може вршити „функционални притисак“ на пасивни гранични простор и подстицати развојне могућности невређеног окружења (Тули, Коњско, Богојевића село и ширег простора) користећи стручне и услужне капацитете Града Требиња. Туризам представља значајан развојни фактор, нову могућност којом се може објединити локална заједница и покренути активности очувања и презентовања природних и културних вриједности, унапређења инфраструктуре, мале привреде и других актив-

tourism (weekend tourism, excursion tourism, hiking, hunting, photo safari, eco- and ethno-tourism, etc.) and upgrade the current tourist offer of the City of Trebinje. The roads and geographical position enable a mediatory role for the movement of tourists with potential redirections and a longer stay if the tourist sites are included in an elaborate tourist offer. Based on the analysis of spatial planning documents and results of the field work, we may infer that the Zubačka Ubla is a potential tourist site based on the natural and geographical specificities. In case of networking of interest groups and local population, the site may be open during the entire year and may represent a sustainable concept of socio-economic development of the rural space. Hence, the development of other commercial sectors would improve (agriculture, catering, roads) and eventually contribute to the commercial growth of the City of Trebinje. It is possible to form a well-planned and functionally organized tourist offer based on the planned approach to the implementation of the proposed design concept and the defined degree of protection and site allocation (Fig. 2 and Fig. 3).

The analyzed geo-spatial unit does not have a large spatial range nor great functional and demographic potentials. The existing physical infrastructure (roads, water supply, waste disposal, telecommunication system) is satisfying. The site includes non-valorized potentials and possibilities which might „functionally pressurize“ the passive bordering zones and initiate development of the non-valorized surrounding areas (Tuli, Konjsko, Bogojevića selo, etc.) by using professional and service capacities of the City of Trebinje. Tourism is a pertinent factors of development and an opportunity to bring together the local community and trigger preservation and promotion of natural and cultural values, improve infrastructure, commerce, and other activities with positive economic effects (Гњато et al., 2011; Вукојевић & Поповић, 2014). Due to its impact on GDP, tourism is regarded as a global process (Станковић, 1993) particularly relevant for poorly developed areas.

Сл. 3. Намјена земљишта просторног обухвата Убла
Fig. 3. Land allocation in the Ubla spatial range

ности са позитивним економским ефектима (Гњато et al., 2011; Вукојевић & Поповић, 2014). Због његовог утицаја на БДП туризам се означава свјетским процесом (Станковић, 1993), посебно значајним за мање развијене просторе.

Развојне могућности руралног простора Града Требиња су много веће од достигнутог степена развоја и интеграције. Претходним анализама дефинисано идејно рјешење валоризације Убла представља примјер аутентичне цјелогодишње туристичке дестинације у функцији укупног развоја.

Дефинисање идејног рјешења је комплексно због преплитања више функција унутар граница анализираних цјелина при чему се водило рачуна о мултидисциплинарном приступу и заштити природног наслеђа и максималној очуваности аутентичности природне средине. Предложена просторно-функционална организација у складу је са степеном заштите посматраног простора и постојећом просторно-планском документацијом. Активирање Убла и других потенцијалних локалитета доприносило би укупном туристичком позиционирању града Требиња.

Development opportunities of Trebinje surpass the current development and integration levels. The design concept for the valorization of the Ubla is an example of an authentic year-long tourist destination affecting the overall development.

To define a concept design is a complex activity due to overlapping of multiple functions within the borderline of the analyzed area. Hence, we paid great attention to a multidisciplinary approach and protection of the authentic natural surroundings. The proposed spatial-functional organization complies with the protection degree of the area and the existing spatial planning documents. The activation of the Ubla and other potential sites would greatly contribute to the tourist offer and role of the City of Trebinje.

ЗАКЉУЧАК

Реализација просторног уређења потенцијалног туристичког локалитета Убла првенствено зависи од стратегије развоја туризма локалне самоуправе, инвестиција и активности локалних актера. Неопходно је успоставити активну сарадњу међу заинтересованим странама: локална самоуправа Града Требиња, туристичка организација Града, власници викенд кућа, локално становништво и интересне организације и удружења, те испитати њихове могућности и очекивања. Анкетирањем заинтересованог локалног становништва за укључивање у туристичку понуду (издавање простора, производња хране и сувенира, пружање смјештаја и других услуга) стиче се увид у могућности понуде и активности локалне заједнице, као и потребе становништва да се припреме за активно ангажовање у туристичкој понуди. Плански приступ употпуњавању физичке и туристичке инфраструктуре, уређењу простора за спортско-рекреативне активности (маркирање стаза за планинарење за различите интересне групе, уређење бициклистичких стаза и видиковаца, обнова ски-лифта, изградња мултифункционалног истраживачког центра) може се одвијати етапно од технички једноставнијих и економски јефтинијих рјешења ка сложенијима. Едукација становништва у пружању специфичних услуга и маркетингу, те умрежавање учесника у туристичкој понуди, нужно је због професионалне и квалитетне услуге у функцији промоције Убла као новог „туристичког“ производа. Постојеће образовне институције и туристичке организације представљају стручну и организациону логику. Заинтересоване акционе групе: Ловачко удружење „Леотар“, планинари „Вучији зуб“, извиђачи, спортисти, културно-умјетничка друштва и други, имају могућност интеграције својих хобија у туристичку понуду и извор прихода. Презентовање рукотворина, обичаја и гастрономије дио су аутентичности и атрактивности сваке туристичке дестинације, а у конкретном случају подршка ревитализацији руралног простора. Објекте туристичке функције потребно је прилагодити различитим гру-

CONCLUSION

The realization of the spatial arrangement of the potential Ubla tourist site depends on the strategy for tourism development of the local self-governance, investments and activities of local interest parties. It is necessary to maintain an active cooperation among all the parties: Trebinje local self-governance, the tourist organization of Trebinje, owners of the weekend houses, local population, and other interested organizations and associations. Their expectations and abilities should be analyzed. A questionnaire survey among the local population to see whether they are interested to be a part of the tourist offer (renting, food, souvenirs, lodging, etc.) could help us gain an insight into activities of the locals and which of their needs should be met in order to actively engage them. A planned approach to the construction of physical and tourist infrastructure and space arrangement for the sports activities (marking hiking paths, cycling paths and belvedere, reconstruction of ski lifts, construction of a multifunctional research center) may be realized step by step from technically simplest and economically cheapest endeavors to the most complex ones. It is necessary to educate the population on providing specific services and marketing and establish a network of all the participants in the tourist offer in order to professionally promote services and the Ubla as a new „tourist“ product. The existing educational institutions and tourist organizations represent the professional and organizational logistics. The interested action groups („Leotar“ hunting association, „Vučiji zub“ hiking club, boy scouts, sportsmen, cultural and artistic associations, and other) have an opportunity to integrate their hobbies in the tourist offer and gain another source of income. Presentation of hand-made products, customs and gastronomy make the authenticity and attraction of any tourist destination, and in our case they would help revitalize the rural space. Tourist facilities should be adjusted to different users (in line with age, social status, profession, etc.).

It is possible to set the concept of sustainable

пама корисника (старосним, социјалним, професионалним).

Уређењем физичких структура (смјештајни капацитети, инфраструктура...) и ефикаснијом просторно-функционалном организацијом анализиране просторне цјелине, произашлим из „туристичког“ приступа валоризацији простора, могуће је успостављање концепта одрживог развоја туризма руралног подручја Града Требиња. Повезивањем и промоцијом више туристички атрактивних садржаја локалне средине и из њих произашле понуде, координацијом интересних група, уз укљученост пољопривредних домаћинстава у пружање услуга смјештаја и исхране туриста, подстиче се социо-економска и демографска одрживост пасивног и проблемског руралног простора туристичке регије Требиња. Могућности развоја туризма на локалитету Зубачка Убла заснивају се на погодностима географског положаја у контакту природних цјелина и различитих култура трансграничног троугла Босна и Херцеговина – Хрватска – Црна Гора, зоне масовног туризма. Саобраћајна и економска доступност и могућност веће бројности туриста и рекреативаца да на релативно малом простору практикују атипичан одмор, тзв. „слободни“ туризам, на различите начине позиционира Убла. Сви туристички привлачни простори аутентичних вриједности имају границу носивости. У процесу планирања и развоја туристичке понуде потребно је водити рачуна о њиховој заштити због „притисака“ као фактора угрожавања аутентичних вриједности због којих је простор туристички валоризован.

development of tourism of Trebinje's rural area through the arrangement of the physical structures (lodging capacities, infrastructure, etc.) and an efficient spatial-functional organization of the observed area, resulting from a „tourist“ approach to space valorization. The networking and promotion of different local tourist contents and the tourist offer, the coordination among the interest groups, and the involvement of local households in board and lodging support the socio-economic and demographic sustainability of the passive problem rural space of the Trebinje tourist region. The tourism development at the Zubačka Ubla site is based on favorable geographical position at the contact point of different natural units and cultures within the Bosnia and Herzegovina – Croatia – Montenegro triangle, which is a zone of massive tourism. Another pertinent fact is the economic availability, which might bring a great number of tourists to a relatively small space for the purpose of a so-called „free“ tourism. Still, all attractive tourist sites with authentic values should be planned carefully. The process of planning the tourist offer should pay special attention to protection because the „pressure“ could threaten the authentic values based on which a space was valorized.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

- Byrd, E. T., Bosley, H. E., & Dronberger, M. G. (2009). Comparasions of Stockholder Perceptions of Tourism Impacts in Rural Eastern North Carolina. *Tourism Management*, 30(5), 693–703. <https://doi.org/10.106/j.tourman.2008.10.021>
- Gao, J., & Wu, B. (2017). Revitalizing Tradicional Villages Though Rural Tourism: A Case Study of Yuanjia Village, Shaanhi Provience, China. *Tourism Management*, 63, 223–233. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2017.04.003>
- Gašić, M., Madžgalj, J., Ivanović, V., & Perić, G. (2015). Uticaj ruralnog turizma na lokalni ekonomski razvoj. *Ecologica*, 22, 33–36.
- Гњато, Р., Живак, Н., & Медар-Тања, И. (2010). Институционални оквир и развојни аспекти заштићених подручја у Републици Српској. *Гласник/Herald*, 14, 21–34. <https://doi.org/10.7251/HER1014001G>
- Гњато, Р., Поповић, С., Поповић, Г., & Трбић, Г. (2011). Одрживи рурални развој и животна средина Републике Српске. *Гласник/Herald*, 15, 53–79. <https://doi.org/10.7251/HER1115053G>
- Krajnović, A., Čičin-Šain, D., & Predovan, M. (2011). Strateško upravljanje razvojem ruralnog turizma – problemi i smjernice. *Oeconomica Jadertina*, 1(1), 30–45.
- Lubarda, B. (2019). *Balkanski endemi u flori i fauni Bosne i Hercegovine*. Prirodno-matematički fakultet Univerziteta u Banjoj Luci.
- Мандић, М. (2019) *Географски аспекти руралног развоја*. Географско друштво Републике Српске.
- Pavlović, N., & Kovačević-Berleković, B. (2018). Turizam kao pokretač razvoja ruralnih prostora – studija slučaja Jugoistočne Bačke. *Škola biznisa*, 1, 105–122. <https://doi.org/10.5937/skolbiz1-19868>
- Попов, Т., Гњато, С., & Трбић, Г. (2019). Екстремни температурни и падавински мјесеци у Источној Херцеговини. *Гласник/Herald*, 23, 73–94. <https://doi.org/10.7251/HER1923073P>
- Републички завод за заштиту културно-историјског и природног наслеђа Републике Српске. (2020). *Студија заштите Парка природе „Орјен“*.
- Станковић, С. (1993). Туризам као свјетски процес. *Гласник Српског географског друштва*, 73(2), 57–66.
- Вукојевић, Д., & Поповић, С. (2014). Туристичка вриједност географског простора Требиња. *Гласник/Herald*, 18, 167–177. <https://doi.org/10.7251/HER1814169V>
- Živković, M., Mandić, M., Papić, D., & Stanojević, M. (2016). Cross-Boundary as a Factor of Development of Bosnia and Herzegovina within the EU Integration Proses. *International Journal of Economics and Management Systems*, 1, 208–213.